

gospodarske, obrtniške in narodne.

Izhajajo vsako sredo po celi polji. Veljajo v tiskarnicijemane za celo leto 3 gld. 60 kr., za polleta 1 gld. 80 kr., za četrtrleta 90 kr. pošiljane po pošti pa za celo leto 4 gld. 20 kr., za polleta 2 gld. 20 kr., za četrtrleta 1 gld. 15 kr. nov. den.

~ V Ljubljani v sredo 7. novembra 1866. ~

Gospodarske stvari.

Ministerstvo za kmetijske zadeve.

V 30. listu dunajske kmetijske družbe „Allg. L. u. F. Ztg.“ beremo 5. sestavek, v katerem se zahteva od vlade, naj bi se za kmetijske zadeve osnovalo posebno ministerstvo. Ko je pisatelj v prejšnjih 4 sestavkih dokazal potrebo, da bi se v našem cesarstvu še prav posebna skrb obračala do kmetijstva, ki je glavni steber državni, primerja v 5. sestavku, koliko stori avstrijska in koliko pruska vlada za povzdigo kmetijstva. V tem sestavku našteva vse stroške po natančnih številkah pri nas in na Pruskem, in pride na posled do tega, da v Avstrii znašajo stroški za povzdigo kmetijstva (Landeskultur) v vsem skupaj 205.689 gold., v Prusii pa 2 milijona 893.438 gold. 50 kr.

V dobro nemško predstavljeno — pravi pisatelj — se za kmetijske namene obrne

v Prusii na eno štirjaško miljo zemlje 402 gold.

v Avstrii za ravno toliko zemlje 17 gold.

ali še jasneje rečeno: Avstrija obrne za pospeh kmetijstva le 24. del tistega zneska, ki ga obrne v ta namen Prusija. Številke te tako odločno govorijo, da ni treba drugih besedi, kakor to: Učimo se tudi od sovržnika, ako on kaj boljšega ima!

Gospodarske skušnje.

* Skušnje s sadnimi peškami, s cepljenjem in s cepiči. 1. Kakor je peška bolj ali manj debela, tako je drevo bolj ali manj močno, to je, če peške od sadu istega drevesa po debelosti (velikosti) in razračenosti v 3 vrste ločiš in poseješ, bodeš videl, da iz debelih pešk izraste močno drevó, iz srednjih srednje, iz drobnih pešk pa slabo drevesce. — 2. Po velikosti popka (očesa), ktero cepiš, se ravna moč cepljenega drevesa, to je, dobro izraščen popek naredi močno mladiko, manj izraščen srednjo, slab popek pa slabo. — 3. Čem močnejši je cepič, tem močnejši je drevó, ki izraste iz tacega cepiča, — čem slabejši je cepič, tem slabejši je drevó. — To potrjujejo obile skušnje.

* Višnjevo (plavo) kravje mleko — od kod? in kako se odvrne? Neki gospodar piše v saksonskem kmetijskem časniku to-le: Od kod plavo mleko, tega prav za prav ne vémo; da bi bile nečedne latvice ali zatuhle mlečnice tega krive, tega ne verjamemo. Na smetani se pokažejo včasih plave lise, smetana sama in mleko pa niste plavi; včasih pa seže ta plava barva daleč v smetano. Če tudi so latvice steklene ali porcelanaste in hram čist in zračen, se vendar narejajo take plave maroge po mleku. To-le pa je pomagalo vselej, da mleko ni postalo plavo: v latvico, kamor se

je namolženo mleko vlilo, je na pol bokala mleka pri-djal malo žličico pinjenega mleka (Buttermilch) in je potem vse skupaj enmalo premešal, da se je pinjeno mleko dobro z mlekom pomešalo. Nikoli več ni bilo mleko plavo in dobrasmetana se je naredila.

* Krompir za živino kuhaj vsaki dan sprati. — Kakor je pravo in dobro, da krompir kuhaš, ki ga živini pokladaš, tako je neumno, če ga kuhaš več dni poprej, predno ga živini daš. Kuhani krompir, kadar se shladi, naredi neki klej (pôp); da tak pôp živinski želodec težko prekuha, to kažejo sledeče skušnje. Dvema srednjima kravama se je skozi 9 tednov pokladala enaka mera sená, rezanice, krompirja in otrobov. Prve 3 tedne, ko se jima je dajal frišno kuhan krompir, so dale 189 bokalov mleka in obe kravi skupaj ste vagali 9 centov in 93 funtov; druge 3 tedne, ko se jima je dajal en dan popred kuhan krompir, ste dali 171 bokalov mleka in vagale ste 9 centov in 75 funtov; zadnje tri tedne pa, ko se jima je dajal zopet frišno kuhan krompir, se je namolzlo 187 bokalov mleka in vagali ste 9 centov in 89 funtov. — Tako piše časnik česke gospodarske družbe.

* Da sadje ne zmrzne. — Znano je, da sadju škoduje zmrzlina takrat najbolj, kadar prehitro od-taja. To je posebno pri jabelkih in hruškah. V začetku lanske zime je obležalo nekoliko jabelk in hrušek v hramu, da so enmalo zmrznile. Nekoliko so jih potem z roko v pehar preložili in v klet (kelder) djali, nekoliko pa jih je ostalo v hramu. Čez več dni, ko je mraz zopet odjenjal, so bile te jabelka in hruške zopet popol-noma dobre, zdrave, tiste pa, ki so jih z roko prijeli in v klet djali, če tudi so jih le enmalo otisnili, so dobile lise in se niso dale dalje hraniti. Ako tedaj zmrznjeno sadje prekladaš iz kraja v kraj, ne primi ga z golo roko, ampak z volnatimi rokavicami (prsti so topli in nagla toplota škoduje zmrzlini), in vari, da jih nikakor ne otisneš. — Tako svetuje badenski kmet. časnik.

Natoroznanske stvari.

Čuti nas mamijo.

Po Rossmässlerji sestavil J. Tušek.

Modri možje srednjega veka so rekli: „Nihil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu“ ali po slovenski: „Vse naše spoznanje izvira le iz čutov“; „človek ne more dobiti spoznanja nijedne stvari, ako je ni poprej videl, slišal, vohal, okusil ali tipal.“ Sicer ne bomo tukaj preiskavali, je li in v koliko je resnična ta izreka, pa vendar toliko je jasno vsacemu, da, če hoče ona imeti kako vrednost za nas, moramo vendar poprej vedeti, kaj da je čut, kaj nam on dá, dati more, sploh, kakošne da je vrednosti za človeka?

Človek, pa tudi vsaka živa stvar, stoji s telesom svojim vnanjemu svetu nasproti, na ktere ga on s svojimi organi delovati more, ki pa zopet na-nj deluje na razne načine, in ki dela v njegovem organizmu različne prikazni in premembe. Med temi medsebojnimi delovanji živega telesa in zunanjega sveta je posebno imenitno tisto, ki napravi v nas to, kar imenujemo občutek, na pr. bolečino, občutek svetlobe, glasú. Da se človek teh delovanj zavedati more, ima posebne, deloma prav umetno sestavljene organe, ki jih imenujemo čutila. Razločujemo jih pet: oko, uho, nos, jezik, koža s čutnicami, v njej razpreženimi.

Spoznanje vnanjih stvari dobivamo na videz le po naših čutilih. Ako hoče biti čut, to je, občutljivost naših čutil, zanesljiva podloga naših spoznanj, se mora tudi znanje, katero po čutilih dobivamo od vnanjih stvari, z njimi vjemati. Izgubil bo pa čut največji del svoje veljave za naše spoznanje, ako bomo mogli dokazati, da nam čut ne kaže vselej takšnih stvari, kakoršne so, da jih kaže temu tako, temu drugače, in da vsa tista naša spoznanja, ki so vsakemu najresničnija in najmanj ovržljiva, ne izvirajo iz naših čutov in tudi iz njih izvirati ne morejo. Priprostemu, pa nevednemu človeku boš zastonj govoril, da to, kar vidi in sliši, ni resnično, ali da tega ni itd. Vedno bo trdil, da so njegovi čuti edini trdni in stanovitni temelj za vse, o čemur on misli; previdel bo tudi kmalu, da so ljudje skoraj vedno prepirali se in v negotovosti blodili o rečeh, katerih spoznanje se ne naslanja na kateri koli čut. „Saj sem sam videl, sam slišal; bom saj sam svojim očem verjel!“ To je beseda, s katero hoče človek vsako dvombo, vsak protigovor ovreči. In vendar se človek moti, ker mnogokrat, da ne rečem, skoraj vselej, nas čut mami, slepi, nam ne kaže tega, kar je resnično in djansko, tako, da še le um mora odpravljati prekane s tem, da zedini prav mnogo različnih vtiskov, ki jih dobimo od čutov, in da iz njih še le za posamni slučaj povzame resnico.

In to kar um za resnično spoznava, je mnogokrat ravno nasprotno tistemu, kar nam kaže čut.

Izmed vseh čutov zaupamo navadno najbolj vidu, in ravno ta nas največkrat in najhuje goljufá, omami. Za to samo nekoliko primerov.

Ako kako stvar videti hočemo, morajo širiti se od nje posebni nekako trepetajoči, eterovi valovi, ki vdarjajo na naše okó in njegovo čutnico. Ako se to dogodi, občutimo svetlobo in barve, okó pa sodi o celi podobi stvari, od ktere so izišli eterovi valovi. Ako neka posebna vrsta teh valov pride do očesa, občutimo višnjevo (modro) barvo; pa nekateri ljudje imajo oči, katerih čutnice so popolnoma neobčutljive za take valove. Takemu človeku se vidi modra stvar siva ali zelena ali pa vijolčasta; on tedaj nikdar gledé barve prav ne vidi stvari, ki ga obdajajo. — Ako pogledamo v preveč svetlo stvar — slabemu očesu je dovolj, da v solnce pogleda — občutimo bolečine v očesu, pa ne vidimo delj časa nič več.

Ravno taka je s tipom. S kožnimi čutnicami čutimo toploto in mraz; ako se pa koža približa preveliki vročini, izgubijo njene čutnice svojo lastnost; ne bomo razločevali dolgo časa potem toplote od mraza, ampak le bolela nas bo koža, — občutek bo tedaj popolnoma drug.

Vse na svetu je drugače, kakor pa vidimo, samo da po navadi še ne pazimo na to. Vsako stvar vidimo perspektivno, na pr. vidi se nam, kakor da se dolga ulica izožuje proti daljavi, zadnje hiše se nam zdé manje kakor človek zraven nas stoječ. Taka pa ulica v resnici ni, kakor jo vidimo, in ne ena stvar na svetu ni taka kakor nam jo okó kaže. V tej ulici so zadnje

hiše ravno tako visoke in ravno toliko narazen, kakor najbližnje, pa razsodek očesa, v katerem smo zedinili vse od raznih krajev ulice dobljene vtiske v podobo, nas mami s krivo izpeljavo te podobe.

„V pregovorih leži zaklad modrosti priprostega človeka“, kar je ta spoznal za trdno resnico, to se pripoveduje v pregovorih. „Skušnja je pregovore rodila, potrdila in ohranila.“ Te skušnje pa izvirajo mnogokrat iz čutov, tedaj so nezanesljive. Tù se sliši: „Za hišni vogal se ne vidi.“ Ako ta izreka kaj pametnega pomeni, hoče menda reči, da v ravni črti pred nami mora biti kaj, kar videti hočemo. Ali je to res? Prav mnogokrat ne. In ravno ker to res ni, se nam z bliščečimi zvezdami pokrito nebo drugače vidi, kakor je v resnici. Pogledjmo na pr. na prav svetlo zvezdo, „véliki“ pes (Sirius) imenovano, in mislimo si, da je od našega očesa do pike, kjer vidimo zvezdo „pesà“, potegnjena ravna črta; ali pa mislite, da bi ta črta zvezdo zadela? Nikakor ne; morebiti nobene zvezde ne. Ako hočemo zvezdo „pesà“ zadeti s črto potegnjeno od našega očesa, morali bi jo precej zakriviti. In to veljá od vsake zvezde, vsaka je drugej, kakor jo pa vidimo. Mi zvezde v resnici tedaj okoli vogla gledamo.

Vzrok tega razločka med pravim in dozdevnim mestom zvezde je zaláz (aberracija) svetlobe. Ta razloček povečava pri zvezdah, ki niso ravno nad nami, še lom svetlih žarkov v zemeljskem ozračji. Da se svetli žarki v resnici lomijo, tega se prepričamo lahko, ako se vstopimo k praznemu škafu tako, da ravno dna ne vidimo. Ako se potem vlije vode v škaf, zagledamo na enkrat več ali manj od škafovega dna. Tudi tù vidimo okoli in za vogal škafovega roba.

Pa nezanesljivost naših čutov je še večja. Mnogokrat ne vidimo, ne slišimo samo napak, ampak tega, kar vidimo in slišimo, še celó ni ne.

Včasih, kadar nam gré krí prav v glavo, se nam vidi, če pogledamo v svetli zrak, kakor da bi vse polno majhnih, črnih mušic po zraku plesalo. Pa teh mušic, ki jih vidimo, ni nikjer. Če v temi okó hitro ganemo ali pritisnemo, vidimo pred seboj iskre švigati, čeravno ni ne sledú svetlobe nikjer. Kolikokrati nam šumi po ušesih, čeravno je ni stvari blizo, ki bi glas dajala!

Od druge strani pa tudi nikoli tega ne občutimo, kar je djansko zunaj nas, ampak vedno le vse kaj drugega. Preiskujmo zunanji svet z vsemi pripomočki, ki nam jih daje znanost, vendar nikoli nikjer ne bomo našli svetlobe in barve, ampak le eterove valove, tedaj gibanje. Pa o tem gibanji, ki vendar je, nam vid nič ne pripoveduje, ampak le o svetlobi in o barvah, ki jih pa ne najdemo z vsemi preiskavami ne. Ravno tako nam daje uho glasove, ki jih pa zunanji svet ne pozná, ne vé pa nič o zvočnih valovih, ki so edino, o čemur znanost vé, da je. Ne o trepetanji topline, ne o kemijskih ravnanjih, ki jih imenujemo gorenje, — o ničem takem nam ne pripoveduje naš tip, ampak le o bolečini, o stvari, ki je vnanji svet ne pozna.

(Dalje prihodnjič.)

Zdravilske reči.

* Šiške gotovo zdravilo mrzlice (zimice). V časniku „Globus“ pripoveduje zdravnik, ki je potoval v jutrovih deželah, da v močirni okolici Bagdada ljudje sila hudo bolehalo za mrzlico. Kakor drugod je tudi tukaj kinín poglavitno zdravilo, ki ga rabijo zdravniki — pa brez vspeha, ker 13. dan se zopet povrne mrzlica. Zdravnik pa, ki je potoval v omenjenih krajih več časa in je tudi za mrzlico zbolel, je sam sebe in veliko zdruzih ozdravil s taninom. To zdravilo si prav lahko in dober kup vsak tako-le naredi:

nejši je bil kakor oreh debel, srednji kakor srednja jajca, debeli pa kakor srednje debela jabelka. Debeli je imel v sebi štirke nekoliko čez 17 odstotkov, suhe mase pa nekoliko čez 24 odstotkov, cent je bil po takem 1 gold. vreden, — srednji je imel štirke čez 15 odstotkov in suhe mase čez 22; cent tega krompirja je bil tedaj 54 krajc. vreden; drobnji je imel čez 14 odstotkov štirke, 22 odstotkov suhe mase; vreden je bil 53 krajc. — Iz tega se vidi, da krompir vsake sorte je toliko manj vreden, kolikor drobnejši je.

* Mazilo za razpokana kopita. — Profesor Artus to-le priporoča: Vzemi 8 lotov zrezane hrastove skorje, vlij na-njo poldrugi funt vode, pa kuhaj tako dolgo, da le pol funta vode ostane; potem precedi kuhovino. To kuhano hrastovo vodo vlij potem v široko in globoko ponvo in prideni pol funta olupljene in v drobne koščke razrezane čebule, pa kuhaj pol ure; potem prideni še 1 funt sala, in tako dolgo kuhaj, da salo več ne škrofi (to je, dokler niso iz sala vsi vodeni deli izpuhteli). Po vsem tem vso to zmes še enkrat skozi prt precedi, in kar ostane, dobro izmi (sprešaj). To mazilo se zjutraj in zvečer s šopkom (pemzeljnom) namaže na razpokano kopito.

Natoroznanske stvari.

Čuti nas mamijo.

Po Rossmässlerji sestavil J. Tušek.

(Dalje.)

Kakor je bilo že rečeno, nam vid najbolj laže. Veselimo se bleščečih zvezd na nebu, kdo nam pa zagotoviti more, da ni morebiti že pred tisoč leti mnogo teh svetlih teles ugasnilo? Občudujemo lepoto solnčnega zahoda, pa kadar vidimo solnce zahajati, takrat je ono v resnici že davno za hrib se skrilo.

Pri tej stvari ostanimo malo delj časa, kakor je bilo rečeno, mislimo si, da nam čuti tudi to kažejo, kar je res, ali da govorimo posebej o vidu, da je vse res tako, kakor vidimo, da je stvar tam, kjer jo vidimo in da je ravno takrat, kadar jo vidimo. Gledé prvih dveh reči je bilo že povedano, da mnogo stvari, na priliko zvezde, niso tam, kjer jih vidimo, da to, kar vidimo, ni tako v naturi, kakor vidimo, ampak drugače, da v naturi ni svetlobe, barv, ampak da so le eterovi valovi. Gledé tretje reči bomo koj spoznali, da prav za prav se nič na svetu takrat ne godí, kadar mi vidimo, ampak da je vse že poprej minulo, preden naše okó za to zvé.

Ako hočemo z očmi izvedeti za kako stvar, mora ona poslanca poslati v naše okó, da mu o njej pripovedajo. Ti poslanci so svetli žarki. Se vé, da oni tako hitro tekajo, kakor skorej nobena druga stvar, saj pridejo v eni sekundi 41.000 milj daleč. Pa naj je tek še tako hiter, žarek vendar le potrebuje nekoliko časa, da pride do našega očesa. Res je, da je pri majhnih daljavah na površji naše zemlje ta razloček tako neznaten, da moremo reči: Vse prikazni na vrhu zemlje zagledamo skorej ravno takrat, kadar se dogodijo. Ni pa temu tako, ako obrnemo oči v neizmerni prostor proti kaki zvezdi.

Tù je razloček včasi že tako velik, da takrat, kadar naše okó po poslancih žarkih za kaj izvé, že tega zdavnej ni več.

Prilastimo si v mislih lastnost, da v vsako še tako veliko daljavo ravno tako dobro vidimo, kakor 100 korakov daleč, zraven pa še, da zamoremo na vsako zvezdo priti, in od tam na zemljo gledati. Videli bomo iz vsake zvezde kaj družega na zemlji, nikoli pa tega,

ne, kar se ravno godí, ampak vselej nekaj, kar se je že zgodilo. — 15. sušca leta 44. pred Kristusovim rojstvom, ob desetih zjutraj zabodli so v Rimu Julija Cesarja in s tem se je začel nov čas za rimsko državo. Če bi pa bili mi takrat iz zvezde 61. v „labudu“ gledali na zemljo, bili bi videli, kako je Cesar deset let poprej v zimi od leta 54 na 53 premagal puntarske Galijane in se pripravljaj, da gré drugikrat čez Rajno. — Na letošnje novo leto je govoril francoski cesar Napoleon III. v Parizu svoj govor, kakor ima navado. Če bi pa bili mi takrat gledali iz zvezde X. v „liri“ na Pariz doli, videli bi bili francosko ljudovlado leta 1852, o kateri se je malo kateremu sanjalo, kaj da jim bo prinesel prihodnji dan, 2. gruden. Če bi pa bili gledali takrat iz zvezde „Alcyone“ na zemljo, videli bi bili, kako so kristjani v križanskih vojskah izgubili zadnjo trdnjavo Ptolomais, ki so jo imeli še v Palestini (1291); iz kake zvezde v „rimski cesti“ pa videli bi bili asirske države pod vladarjem Ninom, in Izraeljce, ki gredó v Egipt (okoli 2020 let pred Kristusovim rojstvom).

Na kratko rečeno, če bi se izpolnila želja naša, da bi mogli od zvezde do zvezde letati in tak čuden vid zadobiti, gledali bi na zemlji celo njeno povestnico, vse po vrsti, kakor se je godilo, če bi od najdalje na bliže in bliže zvezde skakali.

Ravno tako tudi narobe. Zvezde, ki jo vidimo nad nami, morebiti v tem trenutku ni več; ker taka, kakor jo zdaj vidimo, bila je pred delj časom.

Omame, katerim smo po čutih podvrženi, so dvojne: neogibne in ogibne. Prve (neogibne) so take, ki ostanejo, če še tako bistrimo svoje spoznanje, — če smo še tako dobro prepričani, da stvar ni taka, kakor nam jo kaže čut, — če smo še tako dobro razvili gospodstvo uma in volje čez čisto telesne nagone. Ogibnih pa se ali popolnoma ali deloma moremo osloboditi, če duhá pravizobrazimo. Prve so za nas večje važnosti, ker nam kažejo, da moremo duhá sicer osloboditi od zaslepljenja čutov, da moremo omamo za to spoznati, kar je, da pa nikdar čuta ne moremo laganja odvaditi. Čut sam na sebi nas vedno vodi v zmotnjave, katerih sam odpraviti ni v stanu.

Neogibne omame so pa dalje tudi take, katerim je podvržen človek, če ima tudi zdravo teló, in take, ki jih samo nekako nezdrav človek doživi.

Ako gledamo v kako prav svetlo stvar, postavimo, v solnce, pa se potem proč obrnemo in oči zatisnemo, ni še gledanja konec, ampak dolgo še vidimo pred očmi podobo solnca, ki menjuje barve tako, da se sveti poredoma v vseh 6 mavričnih barvah. Vidimo tedaj pri zatisnjenih očeh svetlobo in barve. Tej omami je podvržen vsak človek; ona je tedaj neogibna. Ako gledamo kako podobo, pozneje pa čez dolgo časa se je zopet opomnimo, da nam stopi živo pred oči, vidimo v tej naslednji sliki (Nachbild) mnogokrat posameznosti, katerih poprej še zapazili nismo, ko smo podobo ogledovali. Da, more se dogoditi, da smo kdaj kaj videli, pa se vendar v nas ni obudila zavednost tega, in da nam pozneje kakor kaka prikazen na enkrat stopi pred oči „naslednja slika“, ktere izvirna podoba nam ni znana.

Pa to ni samo pri vidu, temuč pri vsacem čutu. Ako smo se delj časa v temi ali z zatisnjenimi očmi vozili in če voz hipoma ostane, zdi se nam, kakor da bi se vedno še vozili. Kdor je dolgo časa nosil kaj na hrbtu, temu se še potlej delj časa dozdeva, da nosi breme, ki ga je pa v resnici že pred več dnevi odložil.

K tem neogibnim omamam prištevamo dalje tiste, ki izvirajo iz krivo sestavljenih čutil, kakor, na priliko to, da vse stvari vidimo perspektivno. Sèm spada tudi tako imenovano „solnčenje“ ali sijanje (Irradiacija),

namreč: da se bela stvar na črnem polji večja vidi kakor ravno tako velika črna stvar na belem polji. Naše gospé vedó dobro, da se mora, ktera je suha, v belo ali saj bolj sivo obleko oblačiti, da se močnejša vidi, in da se vsaka debela ženska v črni obleki bolj tenka vidi kakor v beli. Od tod izvira tudi omama, da mislimo, da imajo zvezde nepomičnice nekako velikost, med tem, ko nam jih najboljši daljnogledi vedno še kažejo kot nemerive male svitle pičice. Naše okó ni pravilno zakriviljeno, ampak od zgorej na vdol bolj, kakor od desne na levo, zato se nam najpravilnije narisani kvadrat vedno vidi kakor da je podolgast, tako imenovani pravi kot.

Sem spada tudi prikazen, da se nam mesec večji vidi, ako stoji nizko, kakor če plava visoko na nebu. Tù nam ne pomaga nič, da pogledamo skoz kratko cev nizko stoječi mesec, in se tako prepričamo, da ni večji kakor sicer, če je visoko nad nami. Ko smo cev od oči vzeli, je omama sopet tù: sopet je mesec večji. Najučenejši zvezdoslovec, kterege račun in merjenje uči, da je mesec vedno enako velik, ga vendar ravno tako, kakor nevedni kmet, povečanega vidi, kadar izhaja ali zahaja. Vsak človek vidi svet perspektivno, tudi najboljši zemljemerec, čeravno ta bolj kot vsak drug vé, da so razmere druge, kakor mu jih okó kaže. V vseh teh slučajih smo sužnji lažnjivega čuta.

To velja tudi od vseh tistih čutnih omam, ki izvirajo iz bolehnosti čutništva, in ktere imenujemo utvore (hallucinacije). Tako bolan človek se malokdaj dá prepričati, da ni tega, kar vidi, sliši, voča, čuti; ker on navadno tako živo vidi, sliši itd., da bo poprej pripisoval vsakovrstne slabe namere ljudém, ki ga obdajajo, kakor da bi jim verjel, da mu čuti lažejo. To je krivo, da se pri tacihi ljudéh, katerih čutnice (nervi) so razdražene, pri zamaknjenih in sanjarskih ljudéh, obrodí prepričanje, da so videli strahove, duhove; te prikazni so, ki nas silijo, da rečemo tistemu, ki pravi: „Ne verujem na strahove, dokler jih ne vidim“, da že veruje na-nje, če trka na pričo svojih čutov, od katerih more le pričakovati, da ga nalažejo. Moral bi on reči: „ne verujem na-nje, tudi ne, če bi je videl“, in še bolje: „to, kar mi moj čut kaže, ne more duh biti, ker ta kot duh se prikazati ne more, ker nima telesa, in če bi se tudi prikazal, saj nimamo organa telesnega za to, da bi ga zapaziti mogli.“ Videti ga ne moremo, ker moremo le videti v prostoru razširjene stvari, ne pa tedaj duhov. (Kon. prih.)

Državno-pravne stvari.

Nektere opazke o zgodovinskem pravu.

Zgodovinsko ali historično pravo danes zvonec nosi. Na vsaki strani političnih časnikov zadeneš na to besedo; v vseh ustih je; mnogi jo na krivo obračajo, malo kateri jo razumejo. Ako kteremu narodu obeta zgodovinsko pravo večje pravice, kakor jih vživa danes, nanaša se na to staro „pravdo“, češ: to je bilo že naše, naj bode zopet naše; take pravice — pravijo — ne zastarajo, če tudi jih je zob časa zgrudil.

Naj tedaj nekoliko razjasnimo to reč; sestavek „Reforme“ pa naj nam narekva to razjasnilo.

Pod zgodovinskim ali historičnim pravom sploh se navadno razume le en kos občnega historičnega prava: historično državno pravo. To pravo obsega vsa tista pravila, ktera uravnavajo državno ustavo in ki so na ustavni poti moč zadobile. Vsak oktroà od zgorej, kakor vsaka prekucija od spodej preseka zgodovinsko pravo. Kako težko je tedaj odločiti, kaj je zgodovinsko pravo „sedanjosti“, to je jasno samo po sebi. Zgodovina vsake državne skupne kaže nam po

zgodovini resnico, da „kjer sila gospoduje, tam se pravica umikuje“ (Macht geht vor Recht) in vzlasti zgodovinskemu pravu narodov je večidel žalostna péla.

Več ali manj so vse ustave evropskih držav nezgodovinske. Poglejmo le na Francozko, Italijansko, Španjsko in Nemško. Francozki narod je od ustave (charte) Ludovika XVI., čegar veljava se iz ozira historičnega prava še dá zagovarjati, menjal ustave, kakor rokovice. V Italii centralizacija in enost uničuje delo tisočletja. Španjska se od leta 1812. neprenehoma guga med despotizmom (samosilstvom) in svobodo, in težko je reči, ali je vladar ali narod bolj nečimeren o tem, da lomi ustavo danes, ki jo je včeraj priznal. Na Nemškem je starodavna pravila države strla mogočna roka Napoleona I., starodavne stanovske deželne ustave pa so razrušili v prevzetnosti svoji večji kralji in mali kraljiči. Dunajski vladarski zbor (kongres) je posamnim nemškim deželam oktroval ustave.

Nobena država, ktera že prav dolgo obstoji, in le maloktere dežele se morajo ponašati s tem, da bi se jim zgodovinsko pravo ne bilo bistveno pretrgalo. Angleška ustava, če tudi so njena glavna pravila vkoreninjena v življenji in zgodovini angleškega naroda, je vendar večkrat prelomljena bila in celó predrugačena. Pod Kromwellom vidimo na nepostavni podlagi sklicane in sestavljene državne zборе (parlamente) in po imenu ljudovladno (republikansko) ustavo. In še rodovina, ktera dan danes sedí na prestolu angležkem, vsedla se je na prestol, ko je bilo prav očitno pretrgano zgodovinsko pravo in je postavna (legitimna) rodovina Stuartov bila s prestola pahnjena. Švedija vživa skor neprenehano državno pravo, pretrgala jo je pa vendar takrat, ko je silovito s prestola pahnila rodovino Wasovo.

Le zedinjene države ameriške, Belgija in Švajca so države, ki so do danes ohranile svojo ustavo celo. Ali pa ni podlaga tem državam tudi prelom poprejšnjega prava? Ali niso vstale silovitemu prelomu prava po revoluciji?

V Avstrii so zeló zamotane ustavne razmere. Tù, kjer so nekdanji svobodni narodi v skupno zvezo stopili, je vsak teh narodov svojo zgodovinsko državno pravo dolgo časa ohranil. To kaže zgodovina habsburške monarhije. Avstrija se ni zidala na podlagi dobitve z orožjem, ampak na podlagi svobodnih pogodb. Zato tudi ni mogla teh dežel stopiti z jedrom državnim. Tudi nekdanji nadvladala ideja, da najvišje državne oblasti se morajo strniti v ednoto. Še le cesar Jožef II. je pričel delo asimilacije — s kakošnim vspehom pa, to je znano. Od tistihmal je začela nadvladati ideja centralizacije — znano je pa tudi, s kakimi neugodnimi nasledki.

Zgodovinsko pravo, da se more s kako veljavo sponašati, ne sme biti le zgodovinsk spomin, ampak biti mora živo v narodu. Če pa so stoletja pretekla od onega prava, in če so se nove razmere utrdile, živí pravo le v spominu nekterih učenjakov in je zginilo iz spomina narodovega, tedaj je sklicevanje na zgodovinsko pravo prazna stvar, in to tem več, čem teže je zvezati pretrgano nit.

Tako pisatelj v „Reform-i“, kateri v tem sestavkn mnogo resničnega pripoveduje, konečno pa le vodo na ogerski mlin napeljuje: zgodovinsko pravo prisvojuje le ogerski kroni, če tudi so to pravo Magjari zapravili 1848. leta (pisatelj je pozabil, kaj je gori pisal, kako se preseka historično pravo), in tají pravo česke krone, nikdar oskrunjeno.

Po vsem tem, ker so si toliko navskriž-misli o zgodovinskem pravu: enemu na ljubo, drugemu na kvar: naj bi bil tedaj konec tej pravdi v tem, da obvelja najstareje zgodovinsko pravo: narodno

na pr. je bil na Českem do leta 1797 na grof Waldsteinovih grajščinah zverinjak, ki je obsegal skoraj brez izjemka tri grajščine, namreč Gradišče Mnihowo (Münchengrätz), Belo (Weisswasser) in Jelenovo (Hirschberg). O začetku 18. stoletja so bili v Avstrii posebno zverinjaki v Tišavi pri Tiglic-u (posestvo grofa Clary-a), v Pfauendorf-u na ogersko-moravski meji (grof Sincendorfovem gradu), v Hestnik-u in Leskovskem (tudi na Moravskem) zaradi velikosti in divjine zelo imenitni.

(Konec prihodnjič.)

Natoroznanske stvari.

Čuti nas mamijo.

Po Rossmässlerji sestavil J. Tušek.

(Konec.)

Imamo pa tudi izglede, da so ljudje popolnoma prepričani bili, da ni tega, kar vidijo, slišijo itd., da jih samo čuti slepijo, da so pa vendar pozneje kakor poprej videli pred sabo naredbe svojih bolnih možganov kakor žive podobe, da so slišali, kako jim šepajo tuji glasovi v uho njih lastne nezavedne misli. Eden izmed najznamenitejih bolnikov te vrste bil je knjigotržec Nikolai v Berolinu. Enake stvari pripoveduje tudi prirodoslovec Bonnet o svojem starem očetu. Izmed tistih bolnikov, ki teh sleparjenj ne dajo veljati, hočem omeniti samo enega, ki ga je dr. Langwieser na Dunaji ozdravljaj in tudi ozdravil. Bolezen se je pri tem bolniku s tem začela, da je slišal zabavljive glasove, potem je čutil, kakor da bi ga ljudje, od katerih so prihajali ti glasovi, ščipali in topli; kmalu po tem je tožil, da mu ti ljudje vedno vtikajo smrdljivih stvari pod nos, in na zadnje je celó videl te osebe, da so po sobi hodile.

Zdravniki blaznov (norcev) pravijo, da izmed vseh čutov je sluh največkrat, potem pa vid tako bolan, da bolnika na popisani način slepi. Mogoče bi se tukaj marsikaj povedati o taci bolnikih, pa govoriti hočem le o nekterih historično-znanih osebah, ki so imeli take bolezni. Matematikar in filozof Bl. Pascal, rojen leta 1623., bil je enkrat v veliki nevarnosti, da je skoraj izvrnil se v globok prepad z vozom, čegar konji so se splašili. Od tistega časa je večkrat na levi strani videl ognjen prepad in da ne bi padel, skušal je vselej ta krat s tem se rešiti, da je postavljaj stole in druge stvari pred-se na levo stran. Ko je to prešlo in je sopet bistri um zadobil, je popolnoma dobro vedel, da ga je samo čut mamil ali slepil. Slikar Aretino Spinello, ki je leta 1408. živel, namalal je enkrat hudiča posebno strašnega in grdega; odsehal ga je vedno videl zraven sebe in ga slišal, kako mu je očital, da ga je tako grdega naredil. Slavni pesnik Tasso mislil je v starejih svojih letih, da hodi angelj varuh vedno ž njim; videl ga je, kako je skoz okno v sobo prišel, potem pa se razgovarjal ž njim. Tasso se je čudil, da drugi ljudje, posebno njegov prijatelj Manso, niso nič videli in nič slišali kakor njegov glas.

Vse, kar nam srce močno gane ali razdraži, kakor: veselje, strah, žalost, moti naše čute, da nas še bolj kakor navadno slepijo. Reče se tudi o tacem človeku: vès je ob pamet, v nezavestije. — Ako se človek kake misli tako poprime, da se mora zgoditi, in ako ima še živo domišljijo in željo, da se zgodi, bo mnogokrat tudi to videl, čeravno ni nič. Treba samo dobro premisliti, kar je vsak že doživel, pa bo izgledov za to dovelj našel. Posebno je od strahu, veselja, žalosti itd. ganjeno srce mnogokrat krivo, da ne vidimo prav, da vse okolnosti krivo sodimo, da kaj družega čutimo, kakor je. Ako pridejo k temu še nenavadne okolnosti,

so kratka zaslepljenja čutov gotova. Strašljivec vidi v mraku v vsacem kotu tatove ali strahove.

Posebno pripraven je človek za take zmote svojih čutov, ako je dremoten. Tù prelazijo že sanje v zavednost; kar se nam sanja, to se nam sanja tako živo, da smo prepričani o resnici dogodb; če razun tega tudi nismo v stanu po pameti delati, se lahko kaj zgodi, kar je žalostno za nas in za druge. Krvave sodnje bi vedile o tem marsikaj povedovati. Omeniti hočem samo dveh dogodb. Bernart Š. je spal poleti na hlevu na slami. Enkrat se o polnoči hitro prebudi iz trdega spanja. Prve trenutke potem, ko se je prebudil, vidi neko strašno podobo celó blizo sebe. Noč je in strah ga je tudi tako, da ne more jasno videti. S strašljivim glasom dvakrat zavpije: Kdo je? Ni ga odgovora, pa zdi se mu, da pošast gré proti njemu. Vès ob pamet zavolj strahu velicega skoči kvišku, zgrabi sekiro, ki je slonela zraven njegove postelje in vdari po pošasti. Podoba se zgrudi in še le zdaj, ko je jela stokati, je prišel prav do zavednosti. Pomisli na svojo ženo, ki tudi na hlevu spi, poklekne, poprime zgrudeno podobo za glavo, vidi kri in zavpije: „Suzana, Suzana, prebudi se!“ Potem praša hčer, ali mati zraven nje spi in pride na zadnje do strašnega prepričanja, da je ubil svojo vroče ljubljeno ženo. Nek mlad človek se prebudi iz trdega spanja; še vès dremoten misli, da so ga razbojniki napadli, kar se mu je pa le sanjalo, zgrabi sablo, zraven postelje visečo in zabode moža, ki je proti njemu šel. Ubil je svojega lastnega brata. — Ravno tisti bil bi nekoliko let poprej v zaspanosti skorej ubil svojega očeta, in le po naključbi se to ni zgodilo.

Strah in zaspanost sta vzrok, da ljudje pri kakem ognji take bedarije počenjajo, da je misliti, da so obnoreli, postavimo, če porcelanasto ali stekleno posodo skoz okno mečejo, da bi jo rešili.

Zadnje vrsti omame so ogibne. Vsakemu pametnemu človeku je namreč mogoče, da počasi, če ostro pazi na samega sebe in če vadi svoje dušne moči, zadobi tako razbornost in premišljenost, da tudi v strahu ne izgubi zavednosti, kaj da dela. Mogoče je tedaj toliko otresti se sužnosti čutov, da nam saj nič družega ne kažejo, kakor kar že sami na sebi morejo in morajo storiti. Mogoče je, da pridemo do tega, da nam je popolnoma jasno, kako vrednost da imajo po naših čutih dobljene misli in zapopadki in kakošno da samo imeti morajo, če hočemo delati le sami po sebi po pameti. To se mora tirjati od vsacega, kdor hoče popolnoma izobražen imenovan biti. Sicer tudi ta neogibnih omám odpraviti ne more, pa puščal jim ne bo, da bi na njegov um in njegova dela imele kaj upljiva; puščal ne bo, da bi se polastile krive misli, krive sodbe njegovih čutil in kazale mu prikazni, katerih ne bi kazale, da je človek dušno in telesno tako v redu, kakor bi moral biti.

To premišljevanje vodi nas sedaj do sledečega posledka. Vse pojedine stvari zunanjega svetá so drugačne, kakor jih pa čutimo s svojimi čutili. Občutimo svetlobo, barve, glas, toploto, bolečino itd., česar pa ne zasledimo v zunanjem svetu; tù najdemo le gibanje, o katerem pa naši čuti molčijo. Čuti nam ne pripovedujejo nič o veličinah, ampak le o razmerah med njimi. Ena in ista stvar se nam na pr. večja ali manja vidi, kakor je bliže ali dalje od nas. Vid nam kaže svet perspektivno, kakoršen pa on ni in ne more biti itd. Tedaj nam čuti svetá nikoli ne kažejo tacega, kakoršen je, in sami na sebi tedaj oni ne morejo biti varna podloga za spoznanje resnice.

Prašati pa vendar moramo: Ako čuti lažejo, od kodi pa vemo, da je svet drugačen, saj ga moremo spoznati le s pomočjó svojih čutil? Najbolje bomo od-

govorili na to vprašanje v priliki, ki jo hočemo vzeti iz obsežka vidovega. Rekli smo, da nam okó kaže svet perspektivno; od kodi pa vemo, da svet ni perspektiven? Ako gledamo po dolgi ulici, vidijo se nam blizo stoječe hiše velike, daljne pa majhne, zraven nas je ulica široka; čem dalje doli, tem ožja se nam vidi, in če je dovelj dolga, se cela ulica zmanjša v drobno piko. Če ne bi mogli po ulici doli do unega konca iti, bi res verjeli, da je ulica taka, kakor jo vidimo. Pa mi gremo na uni konec ulice in se nazaj ozremo — in zdaj je stvar ravno narobe. Kar je bilo poprej nizko, je zdaj visoko; kar je bilo ozko, je zdaj široko. Obe mnenji o eni in isti stvari ste ravno protivni; obe tedaj ne morete biti resnični, marveč morate obe krivi biti, saj ni nikakoršnega vzroka, zakaj da bi eno resnično in drugo krivo bilo. Se vé, da bi moglo od vsacega pol biti resničnega, samo vedeli bi potem sopet ne, ktera polovica da je resnična. Ako bi ulico merili na več krajih, tudi ne bi zadobili prave gotovosti, ker mera tudi menja velikost po daljavi od naših očí. Pa še celó ena in ista stvar se nam more večja ali manja videti, če tudi daljave od naših očí nič ne menja, kar nam kaže izhajajoči mesec. Ako ga gledamo skoz kratko cev, se nam manji vidi, kakor pa s prostimi očí. Tù smo tedaj v tacih dvombah, ki jih čut sam odpraviti ne more, ker bi sicer sam v svoji pravdi sodnik bil; marveč tukaj red naredí naš duh, naš um. Um si more misliti prostor, ktereга vendar ne vidimo, ne slišimo, ne vohamo, ne kušamo in ne tipamo. Um zedini to misel o prostoru z vsemi mnenji, ki smo jih o zunanjem svetu zadobili po čutilih, in tako poravná on vse stvari, ki nas obdajajo po geometrijskih postavah. S pomočjo uma zadobimo tedaj o svetu prave misli, ki so neodvisne od enostranskih iz čutov izvirajočih.

Tako nas tudi tukaj kakor vselej ena sama misel ne pripelje do resnice, ampak pridemo do nje le, ako vse svoje misli o kaki stvari zedinimo. Vsaka posebej je mnogokrat kriva; če pa drugo z drugo popravljamo, in če jih med sabo primerjamo in če dodamo še spoznanja, ki so od čutov neodvisna lastnina našega duha, pridemo o svetu do misli, ki imajo v sebi vse resnice o njem, kolikor le jih človek tù na zemlji doseči more.

Zgodovinske stvari.

Poglejmo enmalo starodavno historično pravo Magjarov.

Na gornjem Ogerskem je kakih 2,753.000 Slovencev, med kterimi je okoli 50.000 naših najbližnjih bratov, drugi so si s Čehi bolj v rodu. Slovenci na Ogerskem so bili menda nekđaj najprvi med slovenskimi narodi, pa so tudi bili potlej najprvi med magjarskimi stiskami v temoto pokopani.

Čez tisoč let je, pravi „Cygodnik Cieszynski“, od kar so se Sloveni ptujih preselovavnih in bojovavnih narodov osvobodili; prvi pa izmed Slovencev bili so Slovenci (Slovaki), ali kakor so se tedaj imenovali, Vélíko-Moravanje, ker se je tudi Moravija k njim prištevala. Le-ti tedaj so sebe in druge Slovence osvobodili družih neprijateljskih narodov. Slavin in močen njih kralj je bil Svatopluk, kteri si je izprosil od grškega cesarja dva aposteljna krščanstva: Cirila in Metoda, ter sprejel krščansko vero in jo razširjal med Sloveni. Ciril (Konstantin) je sv. pismo poslovenil za svoja ljudstva, in s tem se je pričelo, ali morebiti bolj prav reči: je novo življenje dobilo slovensko slovstvo. Ciril, veren in zvest očetu vsega krščanstva, je poslovenjeno sveto pismo rimskemu papežu Joanu VIII. dal presoditi in potrditi. Tako imenitno je bilo to delo,

in tako zvesto dodelano, da je od sv. očeta doseglo svitlo pohvalo („Literas slovinicas jure laudamus“) in pri tej priložnosti je bil Metod postavljen za véliceга škofa na Panonskem in Moravskem.

Slovenski kralj Svatopluk (Svatopolk) je imel v Nitri svoj sedež, in pod njegovo dobro vlado so bili tudi Čehi, Šlezanje, del Poljskega, Ruskega, in drugi kraji. Nemški kralj Arnulf je bil Svatoplukovo srečno vladanje skalil; ker pa ni mogel Svatopluka zmagati v boji, zato je poklical azijatiške Magjare znad črnega morja zoper njega. Magjari, ljudstvo iz tatarskega kolena ali stebila, še vsi divji in grozoviti, prideró na Ogersko, razderó Svatoplukovo kraljestvo, zberó Ogre okoli sebe, in pahnejo narod slovenski v sužnost (nievolništvo). Od ondó izhaja, da je na Ogerskem Magjar gospodar bil, slovenski ljud pa njegov podložnik, ki se je mogel pred njim v gore umakniti in živí ondi v veliki stiski.

Je li to prvo zgodovinsko pravo Magjarov?! Ako je to pravo (Recht) bilo, tedaj vprašamo le: kaj pa je sila? Iz te črtice pa se tudi vidi, zakaj da so Magjari tako hvaležni Velikonemcem, in zakaj se tako radi vstopajo na njihovo stran; saj je nemški kralj Arnulf bil, ki je Magjare poklical iz Azije v Evropo in jim tù prvi pomagal do veljave.

Ako tedaj človek prebira stare listine, pa vidi, kako se je to in uno godilo, res ne vé, kako bi krstil starodavna historična prava!

Temu dodajamo nekoliko vrstic, ki so jih pisale „Tiroler Stimmen“ rekši: „Ako se avtonomno pravo Ogerskega ne sme zaničevati, kadar se hoče vstvariti stanovito delo politične svobode, tedaj ne razumemo, kako da bi zunaj Ogerskega ne smelo nobeno drugo avtonomno pravo biti? Ako pravo Ogerskega krepčá celoto (Avstrijo), tedaj ne vidimo, kako bi pravo tudi družih dežel ravno to celoto razdiralo? Pravica je povsod pravica, svoboda povsod svoboda, kako bi tedaj naša pravica svobodo zatirala?“

Kdaj začne izhajati slovensko-nemški slovár? *)

(Dalje.)

Kaj bi se tedaj imelo narediti iz nabranega in še nabiranega zaklada? Menim, da narod smé od tacega, s trdom naših prvih jezikoslovnih močí podpiranega, z novci pokojnega mecéna tako bogato preskrbljenega dela zahtevati vsaj to, da bode otórej, kakor so bili drugih slovanskih narečij izvrstnejši slovarji, kteri so ob trdu in skrbi posameznih učenjakov na dan prišli v prvej polovici tega stoletja, na pr. Lindetov poljski, Jungmannov češki, — menj se mu ne more, ne smé podati, ker sam Bog vé, ali kdaj zopet utegne tako narodno delo dobiti toliko novčne podpore ali ne! Da bi se naše delo po notranjej vrednosti vsaj le senčno približevalo Schmellerjevemu bavarskemu slovarju, pisanemu z veliko učenostjo, redko bistrumnostjo, neupehanim mnogoletnim trdom in tenko vestjo, tega niti ne govorim, in še menj o Grimmovem novovisokonemškem slovarju, ker vém, koliko v denšnjih, čisto pokvarjenih časih, posebno pri nas, podpirajo in čislajo učenost in pravo duševno delo, kakoršno si koli bodi, a kako se šopiri ter povsod glavo po konci nosi puhla polovičnost in nevednost; pa toliko se vendar mora storiti, da naša knjiga, stoječa nad vsakdanjim, pri nas tako navadnim rokodelskim diletantismom, vestno objame, kar je največ mogoče vse, kolikor je v novejši slovenščini dobrega blaga, a to ne

*) V zadnjih „Novicah“ na 371. strani v 8. vrsti od zdolaj beri: od začetka 1850. lét, nam.: od začetka 1850. leta. Pis.